

Tóth Hajnalka

Vár, sánc vagy őrház? – Miket építettek az erdélyi–temesközi határvidék Habsburg-oldalán a karlócai békekötés után?¹

Elcsi Ibrahim temesvári pasa² 1702. október 11-én levelet küldött Jean Louis Rabutin de Bussy erdélyi generálishoz.³ A levél megírására az a török határvi-

---

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2017.2.33>

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (*Temesvári Oszmán aga diplomáciai tevékenysége a 17–18. század fordulóján a Habsburg–oszmán határvidéken, 2016–2019*) támogatásával készült.

² Elcsi Ibrahim pasa – korábbi dzsebedzsi basi – a karlócai békekötést követően, 1700 januárjában a Porta hivatalos nagyköveteként érkezett Bécsbe. *Anonim osmanlı tarihi (1099–1116/1688–1704)*. Haz. Abdülkadir Özcan. Ankara, 2000, 138. Az oszmán követség ünnepélyes fogadtatását leíró nyomtatványt ld. Szita László–Gerhard Seewann, *A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez, 1698–1699*. Pécs, 1999, 287–293. Vö. Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*. IV. Pest, 1835, 16–17. A pasa mellé kirendelt tolmács Michele Tallman volt. Kerekes Dóra, A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háború idején. *Századok* 138 (2004) 1226–1227. A Bécsből visszatérő pasát a Temesvári vilajet élére nevezték ki, míg elődje, Ahmed pasa továbbra is a temesvári erődítményt vezette. Ibrahim kinevezésére ld. F. Molnár Mónika, Tárgyalási technikák és hatalmi játszmák. A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határ meghúzása a karlócai békét követően. *Századok* 140 (2006) 1486; Uő, *Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közötti határ kijelölése a karlócai békét követően (1699–1701)*. (Doktori disszertáció.) Budapest, 2008, 168, 222 (oldalszámozás a pdf-dokumentum alapján, online elérés: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/fmolnar/phdmolnar.pdf>); *Die Autobiographie des Dolmetschers 'Osman Aga aus Temeschwar*. Hrsg. von Richard F. Kreutel. (E. J. W. Gibb Memorial. New Series, 28.) Cambridge, 1980, 94; Oszmán aga, *A gyaurok rabságában. Pasák és generálisok között*. Ford. Jólesz László. Budapest, 1996, 145. Vö. Johann Nepomuk Preyer, *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*. Temesvár, 1853, 54; Leonhard Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*. I. Leipzig, 1861, 202; Johann Heinrich Schwicker, *Geschichte des Temeser Banats*. Pest, 1872², 271, 298; Pesty Frigyes, Temes vármegye főispánjai, a temesvári pasák és tartományi elnökök. *Magyar Történelmi Tár* 12 (1863) 260, amely munkákban Elcsi Ibrahim pasa tévesen az 1704. évben szerepel temesvári pasaként, a szerzők egymástól vették át a hibás adatot. Vö. még Fenyvesi László, A temesközi–szörényiségi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718). In: *Végvárak és régiók a XVI–XVII. században*. (Studia Agriensia, 14.) Szerk. Petercsák Tivadar–Szabó Jolán. Eger, 1993, 264, ahol a szerző szintén közli a temesvári pasák névsorát, de Szari Ahmed pasa (1699–1701) és Elcsi Ibrahim (1701–1702) pasa mellett megemlíti még egy Hadzsi Musztafa nevű pasát (1701) is, akiről másutt még nem találtunk bizonyítékot. Sajnos, a bőséges forráshivatkozás ellenére sem állapítható meg, hogy a szerző honnan vette információit.

³ A francia származású Rabutin lovassági tábornok Friedrich Veterani 1695. szeptember 21-én, a lugosi csatában bekövetkezett halála után lett az erdélyi tartomány főhadparancsnoka, székhelye pedig Szeben volt. Oross András, *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszérének felszámolása és átszervezése*. (Fons könyvek, 4.) Budapest, 2013, 103–104.

déki katonaság által jelentett probléma adott okot, miszerint a Habsburg uralkodó alattvalói az erdélyi–temesközi határ közelében harmincnál is több sáncot és táborhelyet/őrházát emeltek, ami ellenkezett a két birodalom között pár évvel korábban megkötött karlócai békében foglaltakkal.⁴

Jelen tanulmányban a fent jelzett építmények létrejöttének körülményeit ismertetem, továbbá, hogy ezen konkrét eset kapcsán a határ menti tisztségviselők milyen megoldási lehetőséggel éltek/élhettek, illetve a konfliktus kivizsgálása során keletkezett jelentés alapján bemutatom, hogy milyen építmények is voltak azok a Habsburg (magyar)–oszmán határvidéken, amiket a török fél a békével ellentétesnek tartott. Az alább ismertetett ügy jól tükrözi azt is, hogy milyen volt az úgynevezett visszafoglaló háború (1683–1699) és a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) közötti időszakban a Habsburg–oszmán „szomszédság”. A pasa levele, a generális arra küldött válasza, továbbá a jelentés az önéletírásáról széles körben ismert, temesvári születésű Oszmán aga *Kitāb-i inšā* elnevezésű levélgyűjteményében maradt fenn.⁵ Az utólagosan összeállított gyűjtemény 18. század eleji határvidéki, Habsburg–oszmán, illetve magyar (kuruc)–oszmán levélváltások, továbbá jelentések másolatait tartalmazza. A munkának jelenleg két változata ismert: az egyik az Österreichische Nationalbibliothek, míg a másik az Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv gyűjteményében található.⁶ A munka összeállítását az tette lehetővé, hogy miután Oszmán aga 1699-ben megszökött bécsi rabságából, visszatért Temesvárra, és bár korábbi tisztségének betöltésére jelentkezett (odabasi volt), feljebbvalói – felismerve a német nyelvben szerzett jártasságát – díváni tolmácsként foglalkoztatták. Az

⁴ A levelet ld. Wien, Österreichische Nationalbibliothek (=ÖNB), Mixt. 175, fol. 4r–5r; Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Konsularakademie, Kt. 9, Orientalische Handschriften (=OH), No. 125, fol. 18v–19v.

⁵ Oszmán aga életútjáról, tevékenységéről és műveiről legújabban összefoglalóan ld. Tóth Hajnalka, Temesvári Oszmán Aga levélgyűjteménye. Habsburg–oszmán–kuruc határvidéki konfliktusok a 18. század elején. In: *Előadások a Magyar Tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szekciójában*. (Certamen, III.) Szerk. Egyed Emese–Pakó László. Kolozsvár, 2016, 283–294.

⁶ ÖNB, Mixt. 175; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125. A két kézirat átírása, kritikai kiadása és feldolgozása alkotja a fent említett Bolyai-ösztöndíj által támogatott projekt anyagát. A kéziratok – ellentétben a korábbi feltételezésekkel – nem teljesen egyeznek meg. Megtalálhatók bennük ugyanazon iratok másolatai, de egymástól eltérő dokumentumok is. Bizonyos esetekben az iratok összefésülhetők. A tartalmi különbség mellett további vizsgálatokat igényel annak kiderítése, hogy mindkét esetben valóban Oszmán aga-e a kéziratok szerzője, amit megkérdőjelez, hogy a könyvtárban lévőhöz képest a levéltárban őrzött kézirat írásképe jóval rendezetlenebb, ráadásul ez a szöveg kihúzásokat, nyelvtani hibákat, javításokat tartalmaz. Nehézséget okoz, hogy az utóbbi kézirat több helyütt rongálódott, emiatt nehezen olvasható vagy olvashatatlan részek vannak benne. Elfogadható magyarázat lehet az is, hogy ugyanattól a kéztől származik egy letisztított levélgyűjtemény és egy, még csak összerakott, de nem véglegesített munka. Az eltérések vizsgálatán túl a további kutatás tárgya lesz a kéziratok keletkezési körülményeinek és Bécsbe kerülésük történetének feltárása.

aga kezén mentek át a határ menti tisztségviselők levelei, amelyeket németről oszmán-törökre kellett fordítania vagy éppen oszmán-törökről német nyelvre. A fent említett három iratot mindkét kéziratban megtaláljuk, bár a levélgyűjteményekben elfoglalt helyük nem egyezik meg: míg a könyvtárban található példányban (*A* kézirat) ezek a harmadik (fol. 4r–5r), negyedik (fol. 5r–6v) és ötödik (fol. 6v–7r) iratként szerepelnek, a levéltári változatban (*B* kézirat) a negyedik (fol. 17v–18v), ötödik (fol. 18v–19r) és hatodik (fol. 19r–20v) iratként.⁷

A magyar történetírásban visszafoglalónak nevezett háború valójában három, majd négy kelet-, illetve közép-európai hadszíntéren zajlott az Oszmán Birodalom és a Szent Liga államai – a Habsburg Monarchia, a Lengyel Királyság, a Velencei Köztársaság és Oroszország – seregei között.⁸ 1699. január 26-án a háború lezárását jelentő karlócai békekötéskor is négy kétoldalú szerződés jött létre, azaz az oszmán fél képviselője a Liga államainak megbízottjaival egyenként kötött megállapodást.⁹ Ez a szerződés az oszmán–orosz viszonylatban

⁷ A továbbiakban az *A* kézirat iratait fogom idézni, amelynek teljes latin betűs átíratát a függékben közlöm, ahol jegyzetekben jelölöm a *B* kéziratban előforduló esetleges eltéréseket is. Mivel a kézirat mutat következetlenségeket, az olyan elírásokat, ahol mellékjel maradt el, javítottam, ugyanakkor az igeragozás során felmerült labiális és illabiális következetlenségeket meghagytam, mivel az valamennyire a 18. század eleji kiejtésbeli átmenetiséget is tükrözi.

⁸ A Szent Liga mint törökellenes nemzetközi szövetség a német-római császári és a lengyel szövetséges haderő 1683. szeptember 12-én Kahlenbergnél aratott győzelme után XI. Ince pápa (1676–1689) védnöksége alatt I. Lipót német-római császár és magyar király (1657–1705), Sobieski János lengyel király (1673–1696) és Marcantonio Giustiniani velencei dózse (1683–1688) részvételével jött létre 1684. március 5-én. A keresztény erők részéről már 1684-ben megfogalmazódott annak szükségessége, hogy Oroszországot is bevonják a szövetségi rendszerükbe és ezáltal még inkább megosszák a Porta katonai erejét. R. Várkonyi Ágnes, A török háború: Béctől Budáig (1683–1686). In: *Magyarország története 1526–1686*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. (Magyarország története tíz kötetben, 3/2.) Budapest, 1987, 1622. Vö. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*. III/I. II. *Selim'in tahta çıkışından 1699 Karlofça andlaşmasına kadar*. (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, 13/16^{cia}.) Ankara, 1988, 460; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*. V. Gotha, 1857, 139 és 139/1. jegyzet. A cár csatlakozásának feltételeként a Lengyel Királyság és Oroszország 1686-ban úgynevezett örök békét kötött, ennek létrejöttéről, illetve Oroszország 1697-ben történt tényleges bekapcsolódásáról az Oszmán Birodalom elleni szövetségi rendszerbe ld. Gebei Sándor, A karlócai béke kelet-európai összefüggései. *Történelmi Szemle* 41/1–2 (1999) 1–6; Uő, Az orosz–török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápolyban (1699–1700). *Aetas* 21/2 (2001) 134–154.

⁹ A béketárgyalás megbízottjai: Rami Mehmed Efendi reiszülküttáb és Alessandro Maurocordato portai főtolmács a szultán, II. Musztafa (1695–1703) részéről, Wolfgang Öttingen gróf és Leopold Anton Josef Schlick gróf I. Lipót, Carlo Ruzzini a velencei dózse, Stanislaw Malachowski gróf II. (Erős) Ágost lengyel király (1697–1706), továbbá Prokofij Bogdanovic Voznyicin I. (Nagy) Péter orosz cár (1682–1725) képviseletében. A Habsburg–oszmán békeszerződést latinul ld. Katona István, *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae: 1526–1710*. XXXVI. Budae, 1805, 106–125. A Katona-féle szöveg magyar fordítását ld. *Magyar történeti szöveggyűjtemény*. II/2. 1526–1790. Szerk. Sinkovics István. Budapest, 1968, 690–700. A békeszerződés eredeti latin nyelvű tisztázatáról készített magyar fordítást ld. Szita–Seewann, *i. m.*, 213–225. (A továbbiakban ezt a magyar fordítást használom.) A béke oszmán–török nyelvű ki-

ekkor még csak egy két évre szóló fegyverszüneti egyezmény volt, a tényleges békekötésre 1700 júliusában Konstantinápolyban került sor.¹⁰ A Habsburg–oszmán békeszerződést I. Lipót 1699. február 26-án ratifikálta, ezt az okmányt március 14-én Szalánkeménél cserélték ki a török részről érkezett példánnyal.¹¹ A béke 16. cikkelye kitért arra, hogy a fegyvernyugvás és jóbarátság megerősítése végett szükséges a két fél részéről évente illendő ajándékokkal követeket küldeni egymáshoz.¹²

Már a kölcsönös követküldéseket megelőzően elindult a Habsburg–oszmán határ kijelölésével, a határvonal meghúzásával kapcsolatos ügyek intézése és a feladattal megbízott bizottságok útnak indítása is.¹³ A Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom között első alkalommal került sor pontos határvonal kijelölésére, ami a Magyar Királyság déli és – az 1690. évi Diploma Leopoldinum kiadása után a Monarchián belül külön kormányzóságként kezelt¹⁴ – Erdély délnyugati-déli határvidékén húzódott, és amelybe még 1718-ig beékelődött a temesvári vilajet területe. A békeszövegben megfogalmazott két hónappal ellentétben a határok pontos kijelölése két évig elhúzódott, a bizottságoknak az erdélyi–temesközi határszakaszban 1701 februárjára sikerült megállapodniuk.¹⁵

---

adását ld. *Mu'āhedāt mecmū'ası*. III. İstanbul, 1297/1880, 92–102. (A továbbiakban ezt a kiadást használom.) Ugyanezt ld. még Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i vekayât*. Haz. Abdülkadir Özcan. Ankara, 1995, 654–662; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*. I. Sadeleşiren İsmet Parmaksızoğlu. İstanbul, 1962, 357–364. A velencei–török békeszerződés egykorú eredeti latin nyelvű tisztázatáról készült magyar fordítást ld. Szita–Seewann, *i. m.*, 239–243. Törökül ld. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *i. m.*, 667–672; Silâhdar, *i. m.*, 365–370. A lengyel–török békeszerződés lengyel kiadását ld. Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman–Polish Diplomatic Relation (15th–18th Century)*. An Annotated Edition of 'Ahdnames and Documents. Leiden–Boston–Köln, 2000, 581–598; az eredeti latin nyelvű tisztázatáról készült magyar fordítást ld. Szita–Seewann, *i. m.*, 229–235. Törökül ld. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *i. m.*, 662–667; Silâhdar, *i. m.*, 371–375.

¹⁰ Az orosz–török fegyverszüneti okmány egykorú hivatalos latin nyelvű másolatáról készült magyar fordítást ld. Szita–Seewann, *i. m.*, 247–248. Az okmány orosz és német változatának helyeit közli: Gebei, Az orosz–török béketárgyalások, 141/16. jegyzet. – Konstantinápolyi béke 1700. július 3. Ennek orosz verziójának magyar fordítását ld. Gebei, Az orosz–török béketárgyalások, 150–154. Törökül ld. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *i. m.*, 692–698.

¹¹ Szita–Seewann, *i. m.*, xviii.

¹² Szita–Seewann, *i. m.*, 221; *Mu'āhedāt mecmū'ası*, III. 100.

¹³ A határkijelölés elvi alapjait Marsigli már 1699 márciusában megfogalmazta egy, az uralkodónak készített memorandumában, majd áprilisban a két biztos egyeztetése után készült egy átfogó megállapodás a felek között a határkijelölés mikéntjéről, alapjairól. F. Molnár, *Az Oszmán és a Habsburg Birodalom*, 132–140. Vö. Szita–Seewann, *i. m.*, 257–259: „Jelentés azokról az elvekről, megállapodásokról, amelyekben mindkét birodalom főbiztosai megegyeztek a határvonal kialakításával kapcsolatban”, 263–265: „Ibrahim pasa jelentése a Portára a határkijelölés elveiről”.

¹⁴ Erdély 1690 utáni speciális helyzetéről, katonai berendezkedéséről ld. Oross, *i. m.*, 103–104.

¹⁵ Az erdélyi–temesközi határszakasz kijelölésének menetéről ld. F. Molnár, *Az Oszmán és a Habsburg Birodalom*, 167–177.

A fent említett levélváltásra tehát már a határvonal kijelölését követően került sor. Érthető módon a két oldal tisztségviselői a továbbiakban minden határ menti történést a karlócai békében lefektetett elvárások fényében ítélték meg. Ahogyan a határvonal meghúzása is a békében megfogalmazott módon zajlott, úgy a most felmerülő problémát is a békeszöveg iránymutatása szerint lett volna kívánatos megoldani, azaz – ahogy arra a 11. cikkely adott iránymutatást – minden felmerülő konfliktust helyben, bizottságok kijelölése és az ügyek kivizsgálása révén kell tisztázni.¹⁶

Elcsi Ibrahim pasa levele szerint a karlócai békében foglaltakkal ellentétes volt, hogy a Habsburg uralkodó alattvalói az erdélyi–temesközi határvidék erdélyi oldalán harmincnál is több sáncot emeltek.¹⁷ Ráadásul a török fél eze-
ket várféleként (*qıl'a şüretinde bir şey*) értelmezte.¹⁸ A levél vonatkozó szövegrészében szereplő *sanč/šanč*¹⁹ kifejezés a német, pontosabban bajor-osztrák *Schanz* 'töltés, gát, erődítés' jelentésű szó átvétele, amely a 16. században hadászati műszóként terjedt el a magyar nyelvben is. Olyan földtöltés, fedezék volt, amely önmagában is védelmet nyújthatott, de gyakran árokkal együtt várak, katonai építmények külső megerősítésére szolgált (ld. sáncárok).²⁰ Mivel a levél fordítója a német nyelvben biztosan jártas volt (de feltehetően magyarul is értett), ismer(het)te a kifejezést. A sánc mellett egy másik kifejezés is található a szövegben, amelynek az értelmezése némiképpen bonyolultabbnak tűnik: a *qol* török szó oszmán kori jelentései között is megtaláljuk a 'védelmi vonal, akadály, gát, töltés' jelentéseket,²¹ ugyanakkor jóval általánosabbnak számított, hogy a hadsereg valamelyik szárnyát jelölték vele, illetve az 'ör, örjárat, örség' jelentésben használták.²² Zenker 1866-ban kiadott szótárában a továbbképzett *qolluq* szóra az örház (*Wachhaus*) jelentést is megadja.²³ Mivel az idézett levél szövegkörnyezete mindenképpen valamilyen létesítményre utal, ugyan feltételezhetjük, hogy a levélíró vagy a fordító (az oszmán fogalmazásra jellemző módon) a 'sánc' kifejezésre adott egy török szinonimát, de magát az örház jelentést sem zárhatjuk ki. (És a táborhely is megállná a helyét.)

¹⁶ A béke 11. cikkelye foglalkozik a kérdéssel: Szita–Seewann, *i. m.*, 219; *Mu'āhedāt mecμū'asī*, 97–98.

¹⁷ *Siz döstumuz tarafından Erdel hüdüdları ile hilāf-i döstluq otuzdan müteğāviz sančlar ve sāyır gūne qollar binā olunub ihdās olunmuşdur*. ÖNB, Mixt. 175, fol. 4v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 18v–19r.

¹⁸ ÖNB, Mixt. 175, fol. 4r–5r; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 18v–19v.

¹⁹ A *B* kéziratban *šančlar* alak szerepel. Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 18v.

²⁰ *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. (A magyar nyelv kézikönyvei, 12.) Főszerk. Zaicz Gábor. Budapest, 2006, 638.

²¹ James William Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*. Constantinople, 1890, 1492; Julius Theodor Zenker, *Türkisch–arabisch–persisches Handwörterbuch*. II. Leipzig, 1866, 719.

²² Redhouse, *i. m.*, 1492; Zenker, *i. m.*, 719. Vö. Karl Steuerwald, *Türkisch–deutsches Wörterbuch – Türkçe–Almanca Sözlük*. Wiesbaden–İstanbul, 1990, 542.

²³ Zenker, *i. m.*, 719.

Miként rendelkezett a karlócai béke a határ menti katonai építmények kérdésében? Két békecikelyt citálhatunk a probléma tisztázásához: elsőként a békeszöveg 2. cikkelye érinti a kérdést, bár az a török fél számára tiltotta meg, hogy a temesvári körzetben a császáriak által visszaadott határ menti, határhoz közeli helységeket – „Karánsebes, Lugos, Lippa, Csanád, Kiskanizsa, Becse, Becskerek, Zsablya innen, és belül Erdélynek a jelen háború előtt érvényes régi határvonalán, s az előbbieken kinyilatkoztatott állásfoglalás szerint a Maros és Tisza folyó partjain belül a temesvári körzetekben található bármely más egyéb helységet”²⁴ – újjáépítsék. Elrendelték az ott lévő erődítmények lerombolását, és a határkijelölési munkálatok lezárását többek között ezek végrehajtásától is függővé tették.²⁵ A 2. cikkely azt is előírta, hogy „az előbb említett helységekben a Maros és a Tisza folyó partja mellett [ti. itt húzódott a határvonal] ne építsenek ki semmi más egyéb, akár nagyobb, akár kisebb helyet, amelyet erődítményül is fel lehetne használni”.²⁶ A békeszöveg 7. cikkelye ugyancsak foglalkozott határ menti építményekkel: tudniillik mindkét fél számára engedélyezték, hogy a határszáron élő lakosok számára ún. nyílt falvakat építhessenek ki, ugyanakkor kikötötték, hogy „csupán új erődítményeket ne emeljenek ennek az ürügyén”.²⁷ Azaz a határvonal mellett a császári oldal sem építhetett katonai erősségeket. Természetes, hogy egyrészt mindkét fél figyelemmel kísérte az esetlegesen a határ túloldalán zajló munkálatokat, netán (katonai) létesítmények építését, másrészt az is érthető, hogy a saját védelem biztosítására is törekedtek.²⁸ Érdekes adalék Luigi Ferdinando Marsigli grófnak a délvidéki határszakasz katonai védelmének kialakítása kapcsán tett azon javaslata, miszerint ún. *katonai falvakat* kellene létrehozni, amelyekben a házak elhelyezésével, illetve azoknak palánkkal történő bekerítése révén a védelmet egy erősebb, ellenséges betöréssel szemben is biztosítani lehetne.²⁹ Konceptiójának lényeges eleme volt, hogy

²⁴ Szita–Seewann, *i. m.*, 214–215; *Mu’āhedāt mecmū’ası*, 93.

²⁵ Ld. a béke 18. cikkelyét: akkor lép életbe teljes érvénnyel a békeszerződés, ha a határkijelölés megtörténik, és a császáriak kivonulnak az oszmán területéről, illetve ha az erődrombolásokat végrehajtják. Szita–Seewann, *i. m.*, 222; *Mu’āhedāt mecmū’ası*, 101; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *i. m.*, 660. A várrombolásokról ld. F. Molnár, *Az Oszmán és a Habsburg Birodalom*, 172–176. A kérdésről átfogóan ld. Oross András, Rendeletek és intézkedéstervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699–1702). Forrásközlés. *Fons* 12 (2005) 257–294; Oross, *A Magyar Királyság*, 113–146. Fenlak, Csanád, Karánsebes, Lippa és Világos lerombolását Georg Wilhelm Löffelholz von Kolber irányította, a Tisza-menti várakat pedig Johann Friedrich Globitz, szegedi várparancsnok. Oross, *A Magyar Királyság*, 127–128.

²⁶ Szita–Seewann, *i. m.*, 215; *Mu’āhedāt mecmū’ası*, 93.

²⁷ Szita–Seewann, *i. m.*, 217; *Mu’āhedāt mecmū’ası*, 96.

²⁸ Vö. II. Musztafa szultán rendelete a temesvári végeknek a Dunától délre fekvő területekről való betelepítésére (1701. szeptember 9.), ahol elrendeli újabb 220 lovas és 235 gyalogos állandó elhelyezését a Temesvári vilajet helységeiben a védelem biztosítására. Karácson Imre, *Török–magyar oklevéltár, 1533–1789*. Szerk. Thallóczy Lajos–Krcsmárik János–Szekfü Gyula. Budapest, 1914, 315.

²⁹ F. Molnár, *Az Oszmán és Habsburg Birodalom*, 129–130.

megvalósulása esetén ezeknek a falvaknak a megépítése nem ütközött volna a béke szövegébe.

Rabutin generális, miután elolvasta és megértette a pasa Oszmán aga – maga a levélgyűjtemény összeállítója – által kézbesített levelét, válaszában tagadta, hogy bármit is vétettek volna a békeszerződés ellen. Reagálva a pasa értelmezésére, azt a választ adta, hogy a határszáron semmilyen várfélét nem emeltek (*qıl'a şüretinde qaṭ'a bir şey binā olunmayub*).³⁰ Válaszlevelében, pontosabban annak oszmán-török nyelvű fordításában sem a *sanč/šanč*, sem a *qol* kifejezést nem találjuk, csupán a katonailag jelentősebb erősségre utaló vár (*qıl'a*) szót. Ha elfogadjuk, hogy a levél fordítója – Oszmán aga – jól értelmezte az eredeti német kifejezést, akkor a generális felfogásában a béke által tiltott katonai létesítmény/erősség csak a vár volt. Ugyanakkor Rabutin elismerte, hogy Temesvár [értsd a vilajet] és Erdély határán őrházféléket, azaz csardakokat építettek (*qaravul hāne šākile ba 'z-ı cārdaqlar yapılub*).³¹ Érdemes röviden kitérni a *qaravul hāne* 'őrház' kifejezésre is, ugyanis annak 'őr, őrség, őrző, előőr' jelentésű előtagja, a *qaravul* az oszmánban *qaragul*, *qaraqol* alakban is használatos volt.³² Utóbbi kapcsán pedig ismét előkerül a pasa levelében használt – fentebb említett – *qol* szó. Rabutin magyarázata – miszerint a csardakokat azért építették, hogy megakadályozzák a gonosztevők betörését egymás területeire – érthető, hiszen itt, a hegyvidéken nyilván nehezebben volt belátható és ellenőrizhető a határ.³³ A császáriak ezekbe a csardakokba 4–5 szerb katonát helyeztek el, és – amit a generális fontosnak tartott kiemelni – ezen építmények köré nem ástak árkokat (*handaq*). Ezzel a megjegyzésével – azaz az árok/sáncárok hiányának említésével – reagálhatott a generális a pasa azon feltételezésére, hogy Habsburg oldalon sáncokat (vagy sáncokkal megerősített őrházakat, őrhelyeket) építettek volna. Rabutin levelében arról is beszámolt, hogy a hozzá érkezett Oszmán aga mellé embereket ad, hogy azokkal együtt vizsgálja meg a szóban forgó csardakokat, az elkészített jelentést és rajzot pedig a pasa rendelkezésére fogják bocsátani.

³⁰ ÖNB, Mixt. 175, fol. 5v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 20r.

³¹ ÖNB, Mixt. 175, fol. 6r; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 20r.

³² Redhouse, *i. m.*, 1442–1443; Zenker, *i. m.*, 696.

³³ *Anğaq Tımsıvār ile Erdel beyninde vāqi' | olan hūdūdları bālā tağlar ile müğdedden olub tarāfeyniñ | sārıq ve qa'idleri birbiriniñ hūdūdlarına teğāvüz eylememek içün hūdūd başlarında qaravul hāne šākile ba 'z-ı cārdaqlar yapılub* 'mivel a Temesvár és Erdély közötti újonnan húzott határok magas hegyek mentén vannak, a határnál néhány őrházféle csardakot építettek, hogy a két fél gonosztevői és útonállóí be ne törjenek egymás határterületeire'. ÖNB, Mixt. 175, fol. 5v–6r; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 20r. – Vö. Jászay Magda, Marsili, a katona, diplomata és tudós Magyarországon a török kor alkonyán. *Történelmi Szemle* 41/1–2 (1999) 47–48. Marsigli már ennek a szakasznak a kijelölése során gyakran tett említést a „rebellisek” nyugtalanító közelségére és harci szándékaira. Arról is hírt kapott, hogy „a »lázadók« a déli határ közelében falvakban telepedtek le, a havasalföldi fejedelemtől állatokat és nagy területeket kaptak, szép házakat készülnék építeni, és vezetőik kapcsolatban állnak a török területre internált Thökölyvel”.

Mik is azok a határvidéki csardakok? Magát a kifejezést a kora újkorban német nyelvterületen is ismerték (*Tschardak*, *Tchardak*), ahogy a magyar nyelvben is megvolt, 'katonai őrtorony' jelentésben használták, ami lehetett egyrészt egy önmagában álló kerek vagy szögletes alapú építmény (általában fából), de egy erődítmény falába épített toronybástya, erkély vagy tornác is. Mivel a szó egyidejűleg az oszmán-törökben és a szerb-horvát nyelvben is használatban volt, átvételének pontos forrása kérdéses. Kakuk Zsuzsa a magyar nyelvet tekintve kétszeri átvételről ír: a szó átvétele 'katonai őrtorony' jelentésben az oszmán-törökből történt, míg a útszéli vendéglő jelentésű szó már a szerb-horvátból került a nyelvünkbe.³⁴ Maga az oszmán-török *čārdaq* szóalak a perzsa *čār-tāq* 'négy boltív' jelentésű szóra megy vissza, ami egy négy „oszlopon álló, elől nyitott építmény a keleti házak tetején; négyszlopos sátor”.³⁵

A csardakok mint őrházak vagy őrtornyok a határvidék jellegzetes építményei voltak. A karlócai békekötés után a Habsburg oldalon létrejövő új Határ-őrvidék védelmi rendszerében a viszonylag sűrűn felállított csardakokban szolgálatot teljesítő délszláv (szerb, rác, horvát, vlach) határőrök a nagyobb katonai központok közötti határszakaszokat őrizték.³⁶ Az őrházak felállítása – nem megerősített katonai létesítményekről lévén szó – nem ütközött a karlócai béke

³⁴ Kakuk Zsuzsa, *A török kor emléke a magyar szókincsben*. (Kőrösi Csoma kiskönyvtár, 23. Szerk. Ecsedy Ildikó.) Budapest, 1996, 87. Vö. Thaly Kálmán, *Történelmi naplók, 1663–1719*. (Monumenta hungariae historica, 27.) Budapest, 1875, 224: „az Száva tulsó partján csordakokat erigálván [‘emelt, állított’] az Német”. A német nyelvbe kerüléséről ld. Johann Christian August Heyse, *Allgemeines verdeutsches und erklärendes Fremdwörterbuch mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung der Wörter und genauer Angabe ihrer Abstammung und Bildung*. Hannover, 1853¹¹, 911; Hans Gehl, *Wörterbuch der donauschwäbischen Landwirtschaft*. Stuttgart, 2003, 28.

³⁵ Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian–English Dictionary*. London, 1963⁵, 385; Jean Jacques Pierre, *Dictionnaire persan–français*. I. Rome, 1908, 620–621; Kakuk, *i. m.*, 88. A kérdéshez értékes adalékot szolgáltatott Sudár Balázs, aki a muszlim imahelyek kapcsán említette meg a *csardakli mecsetet*, amelyet „örtornyos” dzsámiként értelmez. Ld. Sudár Balázs, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Budapest, 2014, 79, 397.

³⁶ Vö. Ekkehard Eickhoff, *Velence, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700)*. Budapest, 2010, 198: a csardakok magas és keskeny faoszlopokon nyugvó őrházak voltak, amelyek összekötő árkokkal és fatorlaszokkal védték a vidéket. Az új Határőrvidék kialakításáról ld. Ember Győző, A kormányzati szervezet. In: *Magyarország története 1686–1790*. Szerk. Ember Győző–Heckenast Gusztáv. (Magyarország története tíz kötetben, 4/1.) Budapest, 1989, 489–491; F. Molnár, *Az Oszmán és Habsburg Birodalom*, 129–131. A témával foglalkozó hazai és nemzetközi szakirodalom felsorolásáról és feldolgozásáról legújabbán ld. Oross, *A Magyar Királyság*, 79–112. A Maros, Tisza, Duna, Száva és Una folyóktól egy órányira északra jelölték ki azt a maximális földterületet, ahol az itt szolgáló délszláv etnikai csoportok határőrökként éltek. Oross, *A Magyar Királyság*, 104–105. A csardakok a Marsigli-féle, fentebb említett katonai falvak kapcsán is előkerültek, ugyanis a falvak lettek volna hivatva például a körülöttük lévő őrházak őrségének ellátását biztosítani. A Határőrvidék állapotáról, változásairól a 18. század második felében ld. Kulcsár Krisztina, *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773*. Budapest, 2004, 205–237.

megkötéseibe, ezért sem okozhatott problémát a generálisnak engedélyezni, hogy az Elcsi Ibrahim pasa által küldött megbízott, Oszmán aga szemrevételezhesse azokat.

Az aga által készített jelentés egyrészt azért érdemel figyelmet, mert benne Oszmán leírta, hogyan is nézett ki egy 18. század eleji határ menti Habsburg őrház; másrészt pedig mindenképpen érdekes a jelentését összehasonlítani a Rabutin generális levelében olvasottakkal, azaz hogy a két írás tartalma mennyiben feleltethető meg egymásnak. Az aga jelentésében a következőket olvashatjuk (lásd Függelék 3.): az általa megvizsgált építmény(ek) körül – ahogy azt Rabutin generális is állította – nem volt árok, erős oszlopokon állt, deszkafala négyszög alapú volt, és az oszlopok feletti (felső) rész hat $\arcsin/\arcsin^{37}$ magasságba nyúlt.³⁸ Az oszlopok feletti (felső) rész alapja egy–másfél $\arcsin$ szélességben kinyúlt, és ez az építmény mind a négy oldalán embermagasságig fedve/védve volt.³⁹ Itt egy, a felső, kinyúló részen körbefutó kerítésről, korlátról, palánkról beszélhetünk. Maga a felső rész meglehetősen alacsony fabódé volt, amit a fakerítés vagy palánk vett körül,⁴⁰ és az építmény minden oldalára 3–4 lőrést készítettek.⁴¹ Az őrház/örtorony bejárata a földhöz közel volt, és belülről záródott.⁴²

Ahogy fentebb láttuk, Rabutin generális azt tudatta a pasával, hogy ezekbe az őrtornyokba 4–5 szerb katonát helyeztek el.⁴³ Ugyanakkor Oszmán aga a jelentésében azt állította, hogy ha 5–10 fegyverest tesznek beléjük, akkor azok onnan harcolni is képesek lennének,⁴⁴ amit a helyszíni vizsgálatot lefolytató agának akár el is hihetünk. Ha pedig így volt, akkor nem is voltak olyan jelentéktelenek ezek az őrtornyok vagy őrházak. Ha pedig hozzávesszük, hogy – legalábbis a pasa panaszlevele szerint – harmincnál több ilyen építményt emeltek a Habs-

³⁷ Az $\arcsin/\arcsin$ török és perzsa hosszmérték, amelynek több fajtája is létezett, az értéke kb. 68–75 cm között váltakozott. Vö. Mehmet Erkal, Arşın. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3. İstanbul, 1988, 411–413.

³⁸ *Fî'l-vâqi' handaqsız metîn direkler üzere çâr-güşe cātma dīvâr ile ber veğh-i tahmîn altı arşın yüksekliginden yuqarusı*. ÖNB, Mixt. 175, fol. 6v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 21r.

³⁹ *Ve aşağı temelinden bir bir bucuq arşın ziyâde taşra çıqub ğevânib-i erba'sı bu veğhle bir adem boyu cātma ile çatılıub*. ÖNB, Mixt. 175, fol. 6v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 21r.

⁴⁰ *Yuqarusı bir miqdâr alçaq bûde tahta şancla örtülüüb*. ÖNB, Mixt. 175, fol. 6v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 21r. A szövegben található *bûde* kifejezést a németből átvett *die Bude* '(deszka)bódé' jelentésű szóként értelmezem.

⁴¹ *Her tarafdan üçer dörder mazgal delükleri yapılub*. ÖNB, 175, fol. 6v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 21v.

⁴² *Qapusı zemîne yaqın içeriüden qapanub*. ÖNB, Mixt. 175, fol. 6v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 21r–v.

⁴³ *Beş on kişi tüfenk-endâz ile içeriüde qapansa vâfir ğenken edebilürler*. ÖNB, Mixt. 175, fol. 6v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 20r–v.

⁴⁴ ÖNB, Mixt. 175, fol. 6v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 21v.

burg oldalon, komoly határőregységekről lehet beszélni. A körülmények miatt pedig természetes, hogy a török felet elsősorban az építmény(ek) nagysága és katonai kapacitása érdekelte, hiszen a karlócai béke fent idézett passzusai szigorúan kitértek arra, hogy a határszélen újonnan semmilyen katonai erősséget nem emelhettek.

Oszmán aga – ahogy azt jelentéséből megtudhatjuk – a helyszíni szemle eredményét Rabutin generálisnak is előadta, kitérve az építmények problematikus voltára. A generális azonban továbbra sem tartotta a békének ellentmondó cselekedetnek a csardakok létesítését, sőt azt a választ adta a pasa megbízottjának, hogy amennyiben a törökök úgy gondolják, egy-egy csardakkal szemben ők is felépíthetnek akár ötöt–ötöt is,⁴⁵ amit akár felettébb cinikus megjegyzésként is értelmezhetünk.

A kérdés akár további vizsgálatot igényelhetne, hogy tudniillik a határvidéken ténylegesen hol, mikor, hány és esetleg milyen csardakot vagy más katonai létesítményt építettek, illetve építettek újjá a karlócai békét követő időszakban.⁴⁶ Azonban ez a kutatás korántsem biztos, hogy jelentős eredményeket hozna – egyrészt a forrásadottságok miatt, másrészt pedig, mert egy éppen kialakulóban lévő határvidékről beszélünk, ahol kisebb-nagyobb és különféleképpen megítélt építményekkel találkozhatunk.

Mindemellett érdekes adalékkal szolgál Oszmán aga jelentésének azon része, ahol a saját – a csardakok megtekintése után kialakult – véleményét adta elő az őrtornyok felépítésének okáról. Amíg Rabutin generális arra hivatkozott, hogy azokat a gonosztevők betörései ellen emelték a határszélre,⁴⁷ az aga szerint a csardakok katonasága azért őrködik, hogy az erdélyi alattvalók a családjaikkal együtt el ne menekülhessenek az iszlám földjére az Erdély területén lévő német katonaság alattvalókkal szembeni erőszakoskodása, zaklatása és túlzott adóztatása miatt.⁴⁸

Nehéz állást foglalni abban a kérdésben, hogy vajon kinek volt igaza: a pasának vagy a Habsburg generálisnak? Nyilván a felek között alapvető érdekellentétek feszültek. Egészen bizonyos, hogy a határszélen, főként az erre nagyobb lehetőséget adó hegyvidéken nehéz volt megakadályozni a tiltott határátlépést. Az adott politikai helyzetben a császár tartományából, Erdélyből is jelentős

⁴⁵ *Bu bir iş degildir eger dilerseñiz siz dañi bizim çārdaqlarımız muqābilinde bir degil her bir çārdāq başına beşer yaparsanız.* ÖNB, Mixt. 175, fol. 7r; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 21v.

⁴⁶ Vö. II. Musztafa szultán rendelete az orsovai szigetbeli palánka helyreállítására (1701. november 22.). Karácson, i. m., 316.

⁴⁷ ÖNB, Mixt. 175, fol. 5v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 20r.

⁴⁸ *Nemçe tarafından zıkr olunan mahallerde binā olunan çārdaqlar müšāhede eyledigim üzere çünkü Erdel vilāyetinde nemçe 'askeriniñ re'āyaya ve zulm ve te'addīleri ve ziyāde teklifleri olmağla Erdel re'āyası ehl-i 'ayālleri ile hūdūd-i islāmīyeye firār etmesün.* ÖNB, Mxt. 175, fol. 7v; Konsularakademie, Kt. 9, OH, No. 125, fol. 22r.

számban telepedhettek át oszmán területre.⁴⁹ Akár az egyik, akár a másik oldalról nézzük a dolgot, nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy ezek a levelek az ún. hegyaljai felkelés (1697) leverése után, illetve a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) előestéjén, a kurucok, de összességében egész Magyarország számára is rendkívül érzékeny belpolitikai helyzetben íródtak.

A feszült politikai viszony mellett az emberi tényezőt sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Bár Oszmán aga igencsak elismerően emlékezett meg feljebbvalójáról: „a pasa nagyon jóindulatú volt irányomban, [...] hozzám mindenkor különösen kegyes volt. [...] Jóindulatának és nagylelkűségének számos bizonyítékával találkoztam”,⁵⁰ Luigi Ferdinando Marsigli gróf nem szívelte, sőt örültnek is titulálta Elcsi Ibrahimot.⁵¹ Marsiglinek a jelentéseiben megfogalmazott véleménye alapján korántsem lenne meglepő, ha a pasa a határvidéken – kihasználva a béke előírásait a bizottsági vizsgálatokra vonatkozóan – csupán a saját szerepének hangsúlyozása végett akadémizálódott volna.

Mindezekon túl pedig a tanulmányban elemzett források vizsgálata során több dolgot is szem előtt kell tartanunk. A levélgyűjtemény legfőbb értéke, hogy megőrizte a levélváltást és a jelentést, így a 17–18. századi határ menti viszonyokat közelebb hozza a mai emberekhez, ugyanakkor egyedi levélváltásról lévén szó, nagyon messzemenő következtetéseket nem szabad levonni belőle. Mivel az iratok oszmán-török nyelvű másolatban maradtak fenn, sőt Rabutin levele fordítás, az eltérő kifejezések használata utalhat arra, hogy a két oldal tisztségviselői különbözőképpen értelmezték a béke által tiltott katonai építményeket, erősségeket, de számolnunk kell a fordító és másoló személyével, az ő tudásával, netán annak hiányosságaival és a hibázás lehetőségével is. Ugyanakkor Oszmán aga levélgyűjteménye és annak tartalma révén többet tudhatunk meg egy díváni tolmács tevékenységéről is.

⁴⁹ Már Jászay Magda (*i. m.*, 44–45) is felhívta a figyelmet Marsigli jelentései kapcsán, hogy a gróf fontosnak tartotta megakadályozni már a határkijelölés kezdeti szakaszában, hogy a lakosság – tegyük hozzá, elsősorban rác lakosság – elvándoroljon török területre.

⁵⁰ Oszmán aga, *i. m.*, 145–146.

⁵¹ F. Molnár, *Az Oszmán és a Habsburg Birodalom*, 104–105, 184.

FÜGGELÉK

1.

Elcsi Ibrahim temesvári pasa levele Jean Louis Rabutin de Bussy erdélyi generálshoz

Temesvár, 1701. október 11.

Kitáb-i inšā. ÖNB, Mixt. 175, fol. 4r–5r.

[4r] šüret-i mektübdur ki Tımisvār muḥāfızından Erdel ğenerālne yazılmışdır
qıdvetü ümerā’i⁵²l-milleti’l-mesḥiye ‘umdetü’l-küberā’i’ṭ-ṭāyifeti’n-naşrāniye |
hürmetlü ri’āyetlü meveddetlü döstumuz Erdel ğenerāl⁵³ ğenerāl | Rābūṭın ḫutimet
‘avāqibuhu bi’l-ḫayr qibeline döstluğa lāyıq selām-i

[4v] selāmet-enġām ve peyām-i muḥālaşat-ferġām eyledigiyle ḫāṭırları su’āl |
olunduqdan şoñra muḥlişāne inhā olunan budur ki benim döstum ḫālā iki pādīşāh-i |
‘azīmü’ş-şān beynerinde ‘aqd olunan mübārek şulḥ u şalāḥ ve ‘ahd-nāme-i | hümāyūn
mefhūmlarında⁵⁴ taşrīḥ olundıġı üzere ṭarafeyniñ⁵⁵ ḫudūd başlarında | müġdedden qıl’a
şüretinde bir şey vaz’ olunmayub binā olunmaya deyü taşrīḥ | olunmaq ile⁵⁶ ḫālā siz
döstumuz ṭarafından Erdel ḫudūdları ile ḫilāf-i | döstluq otuzdan müteġāviz sančlar⁵⁷ ve
sāyır ġüne qollar binā | olunub iḥdāş olunmuşdur deyü ḫudūd başından⁵⁸ muḥāfazada
olan | ademlerimiz ḫaber vėrmek ile bināen ‘alā zālīke mektüb-i muḫabbet taḫrīr
eyleyüb⁵⁹ | ve ḫālā dīvān terġümānı ‘Osmān aġa ile siz döstumuza irsāl olunmuşdur |
vuşülünde me’müldür ki veġh-i meşrūḥ üzere ḫilāf-i döstluq binā olunan | sanč⁶⁰ ve
qollar her ne ise ref’ olunub ‘ahd-nāme-i hümāyūnlar müġebinge ṭarafeyniñ | ḫudūdları
ḫıfız olunub iki devletiñ riżāları olmayan ḫuşuşda⁶¹

[5r] bulunmayasız sa’i⁶² eylemek ma’lūmuñuzdur inşā’allāhu te’ālā mektūbumuz
ile | varan ademimiz⁶³ yanına ṭarafıñızdan maḫşuş ademler ta’yīn olunub | zıkr olunan
maḫallere varub ‘aynü’l-yaqin müşāhede édüb | fi’l-vāqı’ ḫilāf-i ‘ahd-nāme-i hümāyūn⁶⁴
binā olunmuş şeyler var ise | lāyıq olan veġh üzere ref’ olunub döstluğa lāyıq olan | veġh
üzere ḫareket eylemeñizden memnūn oluruz bāqı ve’s-selām | alā man ittībā⁶⁵ al-ḫudā

⁵² B kézirat: qıdvetü’l-ümerā’i.

⁵³ A B kéziratból a szó hiányzik.

⁵⁴ B kézirat: ‘ahd-nāme-i hümāyūnlar maddelerinde.

⁵⁵ B kézirat: ṭarafeyniñden.

⁵⁶ B kézirat: olunmaġla.

⁵⁷ B kézirat: sančlar.

⁵⁸ B kézirat: başında.

⁵⁹ A B kéziratból a szó hiányzik.

⁶⁰ B kézirat: sanč.

⁶¹ B kézirat: ḫuşlarda.

⁶² B kézirat: say.

⁶³ B kézirat: ademimize.

⁶⁴ A B kéziratból a szó hiányzik.

⁶⁵ B kézirat: alā man-[itti]bā.

taħrīren der-qal‘e-i Ṭımıšvār fī 8 ġemāziyü‘l-evvel 1113 | muħıbb-i muħlıř İbrāhīm muħāfız-i Ṭımıšvār hālā

2.

Jean Louis Rabutin de Bussy erdélyi generális levele Elcsi Ibrahim temesvári pasához

Szeben, 1701. október

Kitāb-i inřā. ÖNB, Mixt. 175, fol. 5r–6v.

[5r] Erdel ġenerālinden Ṭımıšvār muħāfızı Elcı İbrāhīm pařaya gelen | mektüb⁶⁶ terġümesidir

muħabbetlü řadāqatlü ri‘āyetlü hürmetlü döstumuz Ṭımıšvār muħāfızı | pařa-i ‘ālīřān ĥazretleriniñ ĥuřūr-i se‘ādetlerine döstluġa lāyıq | peyām-i muřādaqat-ferġām ve qoñřuluġa muvāfıq selām-i muħālařat-

[5v] enġām eylediġiyle ĥātırları su‘āl olunduqdan řoñra muħlıřāne | inhā olunan budur ki benim muħabbetlü řadāqatlu döstum ĥazretleri mäh-i | ġemāziyü‘l-evveliniñ sekizingi ġün tārıhiyle taħrır ve țarafınıřdan Ṭımıšvārıñ | dīvān terġümānı ‘Ořmān aġa bendeleri yediyle irřāl⁶⁷ mektüb-i meveddetleri | ġelüb vuřul bulub derünunda taħrır olunan bi‘l-ġümle ferāset olunub | ve merqūm bendeleri ile lisānen sipāriř olunan kelāmları bi‘l-küllıye | teblıġ ve ma‘lūm-i muħlıřleri olub taħrır olunan ĥudūdlar aĥvālī | ma‘lūm-i döstları olub ĥuřūs-i mezbūrda siz döstumuza⁶⁸ | ĥilāf-i inhā ile ifhām édüb ĥilāf-i ‘ahd-nāme-i ĥümāyūn ve ĥilāf-i⁶⁹ | döstluq țarafımızdan ařla ve qať’a ĥareket olunmayub qıl’a řüretinde⁷⁰ | qať’a bir řey binā olunmayub anġaq Ṭımıšvār ile Erdel beyninde vāqı‘ | olan ĥudūdları bālā řaġlar ile muġeddeden olub țarafeyniñ | sārıq ve qa‘ıdleri birbiriniñ ĥudūdlarına teġāvüz eylememek içün

[6r] ĥudūd bařlarında qaravul ĥāne řākile ba‘z-ı ĉardaqlar yapılub içinde | dörder beřer nefer⁷¹ sırf țāyifesi ‘askerinden ta‘yın olunub vař‘ı olunmuřdur | mezbūr ĉardaqlarıñ⁷² ve qaravullarıñ siz döstumuz țarafına bir dürlü zarar | zıyānetleri⁷³ (sic!) olmayub yeñi te‘ařzi ola ĥaqqında müřāvere buyurursuz | ĥandaq nāmında bir qarıř ĥudūd⁷⁴ bařlarında qazılmayub ĥilāf-i | döstluq bir dürlü ĥareket rızāmız yoqdur gelen ademiñiz yanına | țarafımızdan maĥřuř ademler ta‘yın olunub maĥallinde zıkr olunan | ĉardaqlar keř olunub ‘aynī ile⁷⁵ resm olunmuřdur vuřülünde nāzır | buyurduqlarında ma‘lūm-i

⁶⁶ B kėzirat: mektübuñ.

⁶⁷ B kėzirat: irřal olunan.

⁶⁸ B kėzirat: dostumuz.

⁶⁹ A B kėziratból a szó hiányzik.

⁷⁰ B kėzirat: řüretde.

⁷¹ B kėzirat: neferleri.

⁷² B kėzirat: ĉadaqlarıñ[!].

⁷³ B kėzirat: herr dürlü dürlü zıyātleri[!].

⁷⁴ B kėzirat: bir ĥudūd.

⁷⁵ B kėzirat: ‘ayniyle.

‘izzetleri olur benim döstüm vükelā-i devletlerimizde⁷⁶ | bu huşuşda haberdār olub ve anlarıñ emri üzere yapılub çün-ki | döstluğa hilāf māñi’ bir şey olmamağla huşuş-i mez-bürda bā’is | yoqdur deyü taraf-i devlet-i ‘alīyeye ve sāyir tarafa taħrīr eylemek murād | etmedikleri ma’lūm-i se’ādetleri olduqda lāyıq olan döstluqdan

[6v] ve qoñşuluqdan hālī olmayasız memnūn ve maħzūz oluruz bāqī ‘ömr | u devlet ‘ızz u rif’at dā’im-bād taħrīren der qal’e-i Sibīn fi⁷⁷ ğemāziyü’l-evvel sene 1113 | muħıbbü’ş-şādıq Rābūṭīn ğenerāl-i Erdel hālā

3.

Oszmán aga jelentése Elcsi Ibrahim temesvári pasához

H. és é. n. [1701]

Kitāb-i inšā. ÖNB, Mixt. 175, fol. 6v–7v.

[6v] Rābūṭīn ğenerāle Erdel tarafına vardığımızda hūdūd başlarında vāqı’ | olan čārdaqları gezüb bir hōş müşāhede eyledüğümüzde⁷⁸ | fi-l-vāqı’ ħandaqsız metīn direkler üzere čār-ğüşe čātma dīvār | ile ber veġh-i taħmīn altı aršūn⁷⁹ yüksekliğinden⁸⁰ yuqarusı ve aşağı | temelinden bir bir bucuq aršūn⁸¹ ziyāde taşra çıqub ğevānib-i erba’sı | bu veġhle bir adım boyu čātma ile čatılub yuqarusı bir miqdār | alçaq būde taħta şançla örtölüb qapısı zemīne yaqın ičerüden | qapanub her tarafdan üçer dörder mazğal delükleri yapılub beş | on kişi tüfenk-endāz ile ičerüde qapansa vāfir ğenk ēde | bilürler bu resm üzere şüretiñ resm ēdüb ğenerāl Rābūṭīna

[7r] varub buluşduğumuzda⁸² lisānen huşuş maħall-i⁸³ mezbürda söyleşüb | resmiñ gösterdiğümüzde bu⁸⁴ bir iş degildir eger dilerseñiz⁸⁵ siz | daħi bizim čārdaqlarımız muqābilinde bir degil her bir čārdāq başına beşer | yaparsanız ve hūdūdları sırfardan ve yaramazlardan hıfz | eylemek murād ēderseñiz bir dürlü mani’ yoqdur deyü ğevāb ēdüb | ve bu şeyler ‘ahd-nāmelere⁸⁶ muġāyir degildir deyüb her veġhle döstluq | yüzün gösterüb bize daħi mertebemize güne ikrām ēdüb yine | hūdūd başına varınğa yanımıza bir nemçe zābıtı ile ta’yīn ile ‘alem-dār sāyir | birqač⁸⁷ ve[!] neferātları ile ta’yīn olunub hūdūdumuza varınğa irsāl | ve işāl eylemişlerdir alınan ğevāb ile Ṭımişvāra geldüğümüzde | se’ādetlü İbrāhīm paşa ħazretlerinin ħuzūrlarına varub | dāmen-

⁷⁶ B kézirat: devletlerimiz.

⁷⁷ B kézirat: fi 52[!]. Értsd: 25. A dátum átszámítva 1701. október 28.

⁷⁸ B kézirat: eyledigimizde.

⁷⁹ B kézirat: ‘aršūn.

⁸⁰ B kézirat: yüksekliğinde.

⁸¹ B kézirat: ‘aršūn.

⁸² B kézirat: buluşduğumuzda.

⁸³ A B kéziratból a szó hiányzik.

⁸⁴ A B kéziratból a szó hiányzik.

⁸⁵ B kézirat: dilerseñüz.

⁸⁶ B kézirat: ‘ahd-nāmelerde.

⁸⁷ A B kéziratban a szó után a dāmen-büsuyle kifejezésig olvashatatlan rész következik.

büsuyle götürdigimiz⁸⁸ mektûbı teslîm ve lisānen sipārîş olunan | ne ise teblîğ ve tefhîm eyledikden şoñra çārdāq resmlerîñ vērüb

[7v] müšāvere olunan veğh üzere bi'l-ğümle aḥvāli anladub çārdaqlar | ne yüzün vāqî' olur ise 'ale't-tafşîl beyān édüb gerek mektûb | mefhûmundan⁸⁹ ve lisānen taqrîr olunan kelāmlarımızdan her aḥvāle | vāqıf olub muqaddema ḥilāf-i inhā olunduğı müšāhede olunmuşdur | ve daḥi bizim idrāk ve iz'ān eyledüğümüz budur ki nemçe tarafından zıkr | olunan maḥallerde binā olunan çārdaqlar müšāhede eyledigim üzere | çünkü Erdel vilāyetinde nemçe 'askeriniñ re'āyaya zulm ve⁹⁰ te'addîleri ve ziyāde | tekliḥleri olmağla Erdel re'āyası ehl-i 'ayālleri ile ḥudūd-i | islāmîyeye firār etmesün deyü beklemekdir yohsa mezbûr çārdaqlar | ile ḥudûdlarına metānet⁹¹ vermek degildür ma'lûm-i devletleri olduqda | bâqî fermān devletlü 'ināyetlü efendim sultānım ḥazretleriniñdir

Castle, rampart or guardhouse? – What kind of structures were erected on the Habsburg side of the border in Transylvania and the Temesköz region after the peace treaty of Karlowitz?

Hajnalka Tóth

In the years after the treaty of Karlowitz in 1699 one of the main problems between the Habsburg Kingdom and the Ottoman Empire was the fact that both parties erected guardhouses in the borderland area. In the summer of 1702 a conflict arose because of the building activities of the Habsburg side. According to Elçi İbrahim Pasha, governor of Temesvár (Timișoara) the construction of guardhouses was against the stipulations of the peace treaty and furthermore he claimed that the guardhouses in reality were castles. In the present study I examine the circumstances of the erection of guardhouses or ramparts and I attempt to describe the possibilities local officials had when trying to solve the emerging problems. In the given case, they launched an investigation during which a written report was prepared by the deputy of the pasha, Osman Agha of Temesvár. The account has survived in the latter's collection of letters (*Kitāb-i inşā*). In the relevant document, the agha made interesting observations as far as these structures are concerned. All things considered, the given polemic and its proposed solution illustrate well how tense were the relations on the Habsburg–Ottoman frontier territories in the scrutinized period.

⁸⁸ B kézirat: geldigimizde.

⁸⁹ B kézirat: mefhûmuñdan.

⁹⁰ A B kéziratból a szó hiányzik.

⁹¹ B kézirat: metānet.